

Aleksander Horowski OFMCap¹

0000-0002-9023-8826

Istituto Storico dei Cappuccini, Roma

Reguła Braci Mniejszych, jej powstanie i zatwierdzenie w dziełach hagiograficznych i w kazaniach św. Bonawentury

W czasie sympozjum, zorganizowanego w roku 2009 z okazji osiemsetlecia zatwierdzenia tzw. Protoreguly franciszkańskiej, Daniele Solvi zauważył, że w dziełach hagiograficznych dotyczących św. Franciszka – od *Żywotów* napisanych przez Tomasza z Celano aż po *Actus beati Francisci* – aż 15 razy cytowane są passusy z dwóch Reguł Zakonu (niezatwierdzonej i zatwierdzonej), podczas gdy pozostałe pisma asyjskiego świętego są cytowane tylko pięć razy (natomiast pięć razy są one wspomniane bez cytowania). Ponadto aż w dziewięćdziesięciu miejscach

¹ Aleksander Horowski OFMCap – doktor teologii fundamentalnej (Pontificia Università Gregoriana, Roma 2004). Od 2004 roku pracuje w Instytucie Historycznym Kapucynów w Rzymie, a w latach 2008–2014 był jego dyrektorem. Od roku 2013 jest redaktorem naczelnym czasopisma „Collectanea Franciscana”. Zajmuje się teologią, kaznodziejstwem, hagiografią i prawodawstwem franciszkanów w średniowieczu (w tym wydaniem tekstów źródłowych). E-mail: alex.horowski@protonmail.com.

mówi się o zachowywaniu Reguły². Według włoskiego uczonego Reguła – w odróżnieniu od stygmatów i od cudów Franciszka – jest elementem, którego żaden z hagiografów Franciszka, piszących w ciągu pierwszych stu lat od jego śmierci, nie odważył się opuścić. Jest to ponadto specyficzny fenomen także w porównaniu do hagiografii dominikańskiej, w której ani reguła św. Augustyna, którą przyjął Dominik, ani jej zachowywanie, ani nawet konstytucje Braci Kaznodziejów nie otrzymują podobnej rangi³.

Tak wielki nacisk na normatywny tekst Zakonu Braci Mniejszych, położony przez wszystkich autorów średniowiecznych, łącznie z Bonawenturą, ma swoje źródło przede wszystkim w konieczności uzasadnienia czy wręcz bronięcia Zakonu, ustanowionego przez Franciszka w jawnej sprzeczności do uchwalonej w 1215 roku przez Sobór Laterański IV *Konstytucji XIII*, która postanawiała:

Aby zbyt duża różnorodność zakonów nie wywoływała w Kościele Bożym wielkiego zamieszania, stanowczo zakazujemy wymyślania w przyszłości nowych. Ktokolwiek będzie chciał wstąpić do zakonu, niech wybierze jeden z już zatwierdzonych. Podobnie, chcący ufundować nowy dom zakonny, niech regułę i porządek przyjmie od zakonów już zatwierdzonych⁴.

Jak podkreśla Felice Accrocca, Franciszek, który nie chciał żadnych przywilejów papieskich dla swoich współbraci, gdy ci spotykali się na przykład z zakazem głoszenia kazań na terenie jakiejś diecezji, w przypadku zatwierdzenia Reguły prosi jednak Kurie Rzymską o największy z możliwych przywilejów, a mianowicie o wyjątek od postanowień

² D. Solvi, *La Regula et vita dei Frati Minori nella agiografia*, w: Società Internazionale di Studi Francescani – Centro Interuniversitario di Studi Francescani, *La regola dei Frati Minori. Atti del XXXVII Convegno internazionale, Assisi, 8–10 ottobre 2009*, Spoleto 2010, s. 119. Dane te należałoby teraz uzupełnić o tzw. *Żywoć krótszy*, niedawno odkryty przez Jacques'a Dalarun'a: Tomasz z Celano, *Żywoć naszego ojca, błogosławionego Franciszka*, oprac. i edycja J. Dalarun, przekł. A. Horowski, przedmowa J. Dalarun, wstęp A. Horowski, Kraków 2017 (Autorzy franciszkańscy, 1).

³ Por. D. Solvi, *La Regula et vita...*, dz. cyt., s. 119–121. Autor odwołuje się tu do opracowania L. Canetti, *L'invenzione della memoria. Il culto e l'immagine di Domenico nella storia dei primi frati Predicatori*, Spoleto 1996.

⁴ Sobór Laterański IV, *Konstytucja XIII*, 1, w: *Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst grecki, łaciński, polski*, t. 2, układ i oprac. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2003, s. 251 (Źródła Myśli Teologicznej, 26).

soborowych⁵. Co więcej, jak przekazuje *Zbiór asycki* w jednym z epizodów, które mają swoje źródło w tradycji wywodzącej się od brata Leona, podczas kapituły generalnej (prawdopodobnie wiosną 1223 roku) bracia naciskali zarówno na Franciszka, jak i na kardynała Ostii, Hugona z Segni⁶, protektora zakonu, aby przyjąć regułę św. Benedykta, św. Augustyna lub św. Bernarda, czyli jedną z już zatwierdzonych reguł zakonnych⁷. Dowodzi to jasno, że aprobatą tzw. Protoreguły⁸, której wiosną 1209 roku dokonał Innocenty III, nie była czymś w rodzaju dekretu pochwalnego, ale tylko uznaniem, że wspólnota, która zawiązała się wokół Franciszka, nie jest heretycka. Było to pewnego rodzaju odroczenie decyzji na później, połączone jednak z ustanowieniem swoistego „asystenta kościelnego” w postaci kardynała Jana ze Świętego Pawła⁹ (co zawierało w sobie

⁵ Por. F. Accrocca, *Francesco, il cardinale Ugo di Ostia e la conferma papale della Regola*, w: F. Accrocca, *Francesco e i suoi frati. Dalle origini ai Cappuccini*, Roma 2017 (Bibliotheca seraphico-cappuccina, 105), s. 157–183, zwłaszcza: s. 157–159; artykuł został opublikowany pierwotnie w: „Collectanea Franciscana” 86 (2016), s. 433–460. Formularz bulli *Solet annuere* jest typowym przywilejem wydanym w odpowiedzi na prośbę zainteresowanego, jak wskazuje sam początek dokumentu, streszczający jego petycję: „Stolica Apostolska ma zwyczaj pozwalać na pobożne życzenia proszących i udzielać poparcia dla ich chwalebnych pragnień. Dlatego, umiłowani w Panu synowie, składając się do pobożnych próśb waszych, regułę waszego zakonu...”. Ten sam incipit (*Solet annuere*) posiada również bulla Innocentego IV zatwierdzająca Regułę św. Klary dla asyckiego klasztoru San Damiano (9 sierpnia 1253) oraz bulla Urbana IV zatwierdzająca Regułę dla klasztoru św. Klary we Wrocławiu (30 czerwca 1262).

⁶ Chodzi o późniejszego papieża Grzegorza IX, który w literaturze franciszkańskiej nazywany jest zwykle Hugolinem, choć rękopisy pierwszych biografii św. Franciszka zawierają zarówno formę *Hugo* jak *Hugolinus*, a już E. Brem zauważył, że w oficjalnych dokumentach kardynał podpisywał się imieniem *Hugo*. Por. E. Brem, *Papst Gregor IX. bis zum Beginn seines Pontifikats. Ein biographischer Versuch*, Heidelberg 1911, s. 1; M. P. Alberzoni, *Santa povertà e beata semplicità: Francesco d'Assisi e la Chiesa Romana*, Milano 2015, s. 11 (Ordines. Studi su istituzioni e società nel medioevo europeo, 1).

⁷ *Zbiór asycki (Compilatio assisiensis)*, 18, w: *Źródła franciszkańskie: Pisma świętego Franciszka. Źródła biograficzne świętego Franciszka. Pisma świętej Klary i źródła biograficzne. Teksty ustalające normy dla braci i sióstr od pokuty*, red. R. Prejs, Z. Kijas, tłum. K. Ambrożkiewicz, B. A. Gancarz i in., Kraków 2005, s. 1543–1544.

⁸ Por. C. Paolazzi, *La „forma vitae” presentata da Francesco a papa Innocenzo III, w: Francesco a Roma dal signor Papa. Atti del VI Convegno storico di Greccio*, Greccio, 9–10 marzo 2008, a cura di A. Cacciotti, M. Melli, Milano 2008, s. 123–139 (Biblioteca di Frate Francesco, 7).

⁹ Por. L. Gaffuri, *Giovanni di San Paolo*, w: *Dizionario biografico degli Italiani*, t. 56, Roma 2001, s. 212–217.

w jakimś stopniu z umniejszenie uprawnień biskupa asyjskiego Gwidona I (względem braci): kardynał protektor miał czuwać nad nową wspólnotą, która odtąd stopniowo tworzyła swoje prawodawstwo na kapitułach generalnych (ta instytucja również wydaje się być obowiązkiem nałożonym przez Kurię Rzymską) i mogła kierować do wiernych wezwaniem do pokuty¹⁰. Świadomość, że nie istnieje żadne pisemne zatwierdzenie Reguły ani Protoreguły wcześniejsze od Soboru Laterańskiego IV zmusiło kardynała Hugona do tego, żeby uciec się do swoistej fikcji prawnej, jaką było wprowadzenie do prologu *Reguły niezatwierdzonej* zdania: „Brat Franciszek i każdy, kto będzie zwierzchnikiem tego zakonu, ma przyrzec posłuszeństwo i szacunek papieżowi Innocentemu i jego następcom”¹¹. Jak zaznacza Felice Accrocca, jest niewątpliwym faktem, że w pewnym momencie Franciszek jako przełożony wspólnoty ślubował uroczyste posłuszeństwo Kościołowi Rzymskiemu, ale utrzymywanie w Regule jeszcze w roku 1223 przepisu, że przyszli następcy Franciszka mają ślubować posłuszeństwo papieżowi, który zmarł w roku 1216, nie da się inaczej wytłumaczyć, jak tylko chęcią udowodnienia na siłę – wobec braku jakiegokolwiek potwierdzenia na piśmie – że to Innocenty III zatwierdził Zakon Braci Mniejszych¹².

Zatwierdzenie franciszkowej Reguły przez Honoriusza III wcale nie dawało ostatecznej gwarancji nienaruszalności nowego zakonu, jak pokazują to nieustanne zabiegi biskupów, którzy od kolejnych papieży lub

¹⁰ Por. F. Accrocca, *Francesco e la Santa Chiesa Romana. La scelta del Vangelo e la codificazione difficile di un ideale*, Assisi 2015, zwłaszcza s. 37–84 (Convivium Assisiense. Itinera Franciscana, 9).

¹¹ Franciszek z Asyżu, *Reguła niezatwierdzona*, Prolog, 3, w: *Źródła franciszkańskie...*, dz. cyt., s. 97. Jeśli chodzi o studia historyczne dotyczące Franciszka z Asyżu, jego spotkania z Innocentym III i zatwierdzenia reguły przez Honoriusza III, odsyłam do najważniejszych spośród bogatej literatury przedmiotu: A. Vauchez, *Francesco d'Assisi. Tra storia e memoria*, Torino 2010 (zwłaszcza s. 54–62 i 110–117); *La regola di frate Francesco. Eredità e sfida*, a cura di P. Maranesi, F. Accrocca, Padova 2012 (Franciscalia, 1); A. Marini, *Francesco d'Assisi, il mercante del regno*, Roma 2015 (Frecce, 197); C. Frugoni, *Quale Francesco? Il messaggio nascosto negli affreschi della basilica superiore ad Assisi*, Torino 2015 (szczególnie s. 215–274); A. Thompson, *Franciszek z Asyżu. Nowa biografia*, tłum. E. Kopocz, Kraków 2017, oraz do krytycznej oceny niektórych z nich: F. Accrocca, *Corpus agiografico e biografie di Francesco d'Assisi. A proposito di alcuni libri recenti*, „Collectanea Franciscana” 87 (2017), s. 267–305.

¹² Por. F. Accrocca, *Francesco, il cardinale Ugo di Ostia e la conferma...*, dz. cyt., s. 164–177.

soborów – aż po Sobór Lionński II – domagają się likwidacji zakonów żebraczych albo przynajmniej zniesienia ich egzempcji i podporządkowania władzy ordynariusza miejsca¹³; powoduje to, że jeszcze 21 sierpnia 1279 roku (już po śmierci Bonawentury) Mikołaj III bullą *Litteras felicis recordationis Honorii papae III* po raz kolejny potwierdza ten dokument¹⁴. Na tym tle możemy zrozumieć, dlaczego w latach 60. XIII wieku, Bonawentura, pisząc obie legendy poświęcone św. Franciszkowi, nadaje im również wymiar apologetyczny, polemizując pośrednio między innymi z tezami Wilhelma z Saint-Amour¹⁵ i starając się znaleźć takie uzasadnienie prawdziwości Reguły Zakonu Braci Mniejszych, które byłoby niezależne od – bądź co bądź arbitralnych – dekretów papieskich.

W polskim wydaniu *Źródła franciszkańskie* tytuły dwóch dzieł hagiograficznych Bonawentury brzmią *Życiorys większy* i *Życiorys mniejszy*, ale nie jest to zbyt trafne tłumaczenie, bo nie chodzi tu o życiorysy we współczesnym znaczeniu, ani tym bardziej o *Curriculum vitae*, czyli o szczegółową chronologię wydarzeń. Tytuł oryginalny używa rzeczownika odczasownikowego (gerundivum) *legenda* (czyli „to, co należy czytać”, inaczej mówiąc „tekst oficjalny”), lub *vita*, czyli „życiorys”. Chodzi

¹³ 21 listopada 1254 roku Innocenty IV wydał bullę *Etsi animarum* (*Bullarii franciscani Epitome sive summa bullarum [...] addito supplemento*, a C. Eubel redacta, Quaracchi 1908, nr 28, s. 259–260), w której ograniczał działalność duszpasterską franciszkanów oraz w praktyce znosił ich egzempcję, ale już 22 grudnia tego samego roku jego następcą, Aleksander IV, bullą *Nec insolitum* (*Bullarii franciscani Epitome...*, dz. cyt., nr 30, s. 261–262) przywrócił im poprzednie uprawnienia. Odzwierciedleniem poczynań biskupów diecezjalnych we Francji są w jakiejś mierze statuty synodu w Cognac, który odbył się około roku 1255. Por. *Constitutiones in concilio de Copriniaco per G.[eraldum] archiepiscopum [Burdegalensem]*, in: *Ab anno MCCXXV usque ad annum MCCLXVIII*, curavit I. D. Mansi, Venetiis 1779, col. 867, cap. 1 (Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio, 23).

¹⁴ *Bullarium franciscanum. Romanorum Pontificum: constitutiones, epistolae, ac diplomata continens; liber ordinibus Minorum, Clarissarum et Poenitentium*, a seraphico patriarcha sancto Francisco institutis ab eorum originibus ad nostra usque tempora concessa..., t. 3, a G. G. Sbaraglia, C. Eubel redacta, Romae 1765, nr 128, s. 417. Bulla Mikołaja III przytacza w całości bullę *Solet annuere* Honoriusza III z zamieszczoną wewnątrz regułą św. Franciszka, ale wydanie drukiem zawiera tylko jej początek i zakończenie.

¹⁵ Por. Y. Congar, *Insegnare e predicare. Aspetti ecclesiologici della disputa tra Ordini mendicanti e maestri secolari nella seconda metà del secolo XIII e l'inizio del XIV*, Padova 2007. Pod koniec lat 60. XIII wieku Bonawentura będzie musiał stawić czoła ponownym atakom kleru diecezjalnego, tym razem skupionego wokół paryskiego mistrza teologii Gerarda z Abbeville.

bowiem o specyficzny gatunek literacki i teologiczny, skonstruowany według ściśle określonych zasad. Żywot miał pokazać świętość danej osoby, opisując jej nawrócenie, cnoty, pobożną śmierć oraz cuda (zarówno zdziałane za życia, jak i po śmierci). W pewnej mierze do tego modelu nawiązuje dziesięjsze *Positio super virtutibus*. W przypadku świętych założycieli zakonów, czyli również w przypadku Franciszka, żywoty mają nie tylko szerzyć ich kult, ale także – a może przede wszystkim – służyć do kształtowania tożsamości duchowej członków instytutu, pokazując założyciela jako doskonałe ucieleśnienie ideałów zawartych w regule zakonnej lub w *forma vitae*¹⁶.

Bonawentura napisał swoje dwie legendy pomiędzy rokiem 1260 a 1263, zaczynając od obszerniejszego żywota, który był przeznaczony do czytania w refektarzu klasztornym zarówno podczas oktawy uroczystości św. Franciszka, jak i w niektórych momentach roku; natomiast Żywot mniejszy był przeznaczony do czytania w liturgii brewiarzowej przez całą oktawę, stąd też podzielony został na siedem rozdziałów, które posiadają po dziewięć lekcji (trzy do każdego nokturnu). Podobny podział na dziewięć lekcji posiada XV rozdział Żywota większego, przeznaczony do liturgii godzin (Matutinum) w święto przeniesienia relikwii (*translatio*) św. Franciszka¹⁷.

Bonawentura poświęca powstaniu i zatwierdzeniu reguły trzy rozdziały: rozdział III *Legendy większej* (O ustanowieniu Zakonu i zatwierdzeniu Reguły); rozdział IV (O rozwoju Zakonu w rękę Franciszka i o potwierdzeniu wcześniej zatwierdzonej Reguły) i ostatnią część rozdziału XII (O skuteczności głoszenia kazań i o łasce uzdrawiania), ale już w zakończeniu rozdziału II zapowiada ten temat, pisząc:

¹⁶ Por. G. Agamben, *Altissima povertà. Regole monastiche e forma di vita*, Vicenza 2011.

¹⁷ Por. A. Horowski, „Legenda Minor” Bonawentury: zwięzła pochwała św. Franciszka na użytek liturgii, „Studia Franciszkańskie” 23 (2013), s. 299–332 (zwłaszcza s. 312–313); F. Sedda, *Legenda liturgica in translatione sancti Francisci (LM XV). Prolegomena*, w: *Franciscus Liturgicus: Editio fontium saeculi XIII*, a cura di F. Sedda con la collaborazione di J. Dalarun, Padova 2015, s. 337–342. Na temat źródeł biograficzno-hagiograficznych o św. Franciszku, a zwłaszcza obu żywotów autorstwa Bonawentury, odsyłam również do opracowań F. Uribe, *Wprowadzenie do źródeł franciszkańskich*, tłum. E. Kumka, Kraków 2009, s. 195–226; F. Accrocca, *Un santo di carta. Le fonti biografiche di san Francesco d’Assisi*, Milano 2013, s. 331–453 (Biblioteca di „Frate Francesco”, 13).

Bo na kształt potrójnej naprawy budynków, pod przewodnictwem tegoż świętego męża, zgodnie z daną przez niego formą, regułą i nauką Chrystusa, miał zostać potrójnie odnowiony Kościół i miała zatriumfować potrójna armia przeznaczonych do zbawienia, jak to teraz widzimy wypełnione¹⁸.

Tak więc naprawa trzech kościołów na przedmieściach Asyżu jest postrzegana jako opatrnościowa zapowiedź odnowy Kościoła, która doko-
na się dzięki regule ułożonej przez Franciszka.

Przechodząc do III i IV rozdziału *Legandy większej* warto odczytać ją, mając na uwadze różnice między tym dziełem a wcześniejszymi żywotami Franciszka. Bonawentura przede wszystkim stara się podkreślić, że asycki święty ułożył regułę pod wpływem Bożego objawienia, a zatem usuwa z opowiadania wszelkich pośredników. Dlatego z *Żywota większego* znika postać kapłana, który tłumaczy Franciszkowi ewangelię o rozesłaniu uczniów, jak to relacjonuje Tomasz z Celano¹⁹. W obecnej wersji to sam Najwyższy objawia świętemu Asyżaninowi ewangeliczny sposób życia; i bardziej niż wpływu franciszkowego *Testamentu* trzeba w tym upatrywać chęć do minimalizacji jakiegokolwiek wpływu kapłanów diecezjalnych na początki Zakonu²⁰.

¹⁸ Będę używać skrótów *LegM* = Bonaventurae, *Legenda maior s. Francisci* oraz *Legmin* = Bonaventurae, *Legenda minor s. Francisci*. Tłumaczenie i wyróżnienia własne. *LegM* II, 8: „Nam instar reparatae triplicis fabricae ipsius sancti viri ducatu, secundum datam ab eo formam, regulam et doctrinam Christi triformiter renovanda erat Ecclesia, trinaque triumphatura militia salvandorum, sicut et nunc cernimus esse completum”, in: *Analecta Franciscana*, vol. 10: *Legendae s. Francisci Assisiensis saeculis XIII et XIV conscriptae*, edita a patribus Collegii S. Bonaventurae, Quaracchi 1926–1941, s. 566; por. tłum. pol. w: *Źródła franciszkańskie...*, dz. cyt., s. 849. Ten passus prawie dosłownie odpowiada analogicznej perykopie w *Legmin* I, lectio 9, dz. cyt., s. 658; tłum. pol. w: *Źródła franciszkańskie...*, dz. cyt., s. 1018.

¹⁹ Por. Thomas de Celano, *Vita beati Francisci*, 22, w: *Analecta Franciscana*, vol. 10, dz. cyt., s. 19; tłum. pol. w: *Źródła franciszkańskie...*, dz. cyt., s. 458–459); mówi o tym również *Legenda trzech towarzyszy*, 35 (tłum. pol. w: *Źródła franciszkańskie...*, dz. cyt., s. 1481), która w tym wypadku zależy od relacji Tomasza z Celano.

²⁰ W *Testamencie* (nr 14–15) Franciszek stwierdza: „I gdy Pan zlecił mi troskę o braci, nikt mi nie wskazywał, co mam czynić, lecz sam Najwyższy objawił mi, że powinienem żyć według Ewangelii świętej” – *Źródła franciszkańskie...*, dz. cyt., s. 157. Jeśli chodzi o pominięcie w *Żywocie większym* roli asyckiego kapłana, por. F. Accrocca, *Francesco e la Santa Chiesa Romana...*, dz. cyt., s. 68–69.

Jak zauważa Felice Accrocca²¹, pewna różnica pojawia się również w przedstawieniu motywu, jakim Franciszek kierował się, redagując tzw. Protoregulę dla siebie i dla pierwszej grupki braci: według Cellańczyka ta krótka *forma vitae* była konieczna, aby żyć w sposób święty; natomiast według Bonawentury te zasady były konieczne, aby bracia żyli w jednakowy sposób. W takim sformułowaniu pobrzmiewa więc najprawdopodobniej troska ministra generalnego o zachowanie w Zakonie jednorodnych zasad życia, tak jak to przewidywały Konstytucje, uchwalone na kapitule z roku 1260.

Kolejna znacząca zmiana znajduje się w opisie zatwierdzenia Protoreguly. W *Żywocie większym* Bonawentura pomija milczeniem wszystkie osoby pośredniczące między Franciszkiem a Innocentym III. A zatem sama inicjatywa udania się do papieża wychodzi od świętego założyciela, który w tej kwestii nikogo się nie radzi i udaje się bezpośrednio na audiencję do pałacu laterańskiego. Nie ma więc mowy ani o obecności w Rzymie biskupa asyckiego Gwidona I, ani o jego roli w przedstawieniu grupy pokutników asyckich przedstawicielom kurii. *Żywot większy* opuszcza także spotkanie Franciszka z kardynałem Janem ze Świętego Pawła. Jak wykazuje Maria Pia Alberzoni, to spotkanie było swego rodzaju badaniem ortodoksyjności pokutników z Asyżu, ponieważ kardynał Jan był odpowiedzialnym za sprawy prawowierności i podlegały mu struktury inkwizycyjne²². Sama postać tego kardynała nie znika z opowiadania, ale pojawia się w innej roli, jako tego, który popiera prośbę Franciszka w imię wierności ideałom ewangelii. Jednak to nie jego argumentacja przekonuje papieża do zatwierdzenia reguły, ale przypowieść o ubogiej kobiecie wychowującej na pustyni dzieci króla, którą Asyżanin opowiada, by rozwiać wątpliwości przedstawicieli kurii. Decydujący w tej kwestii jest fakt, że Innocenty III, rozpoznaje we Franciszku człowieka, którego ujrzał wcześniej we śnie, jak podtrzymywał chylącą się ku upadkowi bazylikę laterańską. Jest to element, który pojawia się już w *Legendzie*

²¹ F. Accrocca, *Francesco e la Santa Chiesa Romana...*, dz. cyt., s. 71.

²² Por. M.P. Alberzoni, *Santa povertà e beata semplicità...*, dz. cyt., rozdz. III (*Francesco d'Assisi, il cardinale Giovanni di S. Paolo e il collegio cardinalizio: la storia di una difficile approvazione*), s. 79–108.

trzech towarzyszy i w *Memoriale* Tomasza z Celano, ale znany także w wersji odnoszącej się do świętego Dominika, jak przytacza to *Żywot* napisany w roku 1244 przez Konstantyna Medici²³. Jak Bonawentura interpretuje sen Innocentego III? Jego zdaniem to sam Chrystus poucza swojego wikariusza, by ten zatwierdził ewangeliczną regułę Franciszka.

A więc znowu nie liczą się pośrednicy, lecz Boża interwencja, która dotyczy głównych „aktorów” tego spotkania: Franciszka i Innocentego III.

W *Żywocie mniejszym* Bonawentura pójdzie jeszcze dalej: w liturgicznej wersji wydarzeń znika całkowicie postać kardynała Jana ze Świętego Pawła, Franciszek nie musi już opowiadać żadnej przypowieści, nie potrzebuje też polecenia z niczyjej strony, by spotkać papieża. Innocenty III od razu rozpoznaje w Asyżaninie człowieka ze snu, a dzieje się to, gdyż w ten sposób Chrystus pragnął pouczyć swojego wikariusza. Zatem papież „zatwierdził regułę, zlecił misję głoszenia pokuty, udzielił wszystkiego, o co proszono, i chętnie obiecał, że w przyszłości udzieli o wiele więcej”²⁴.

W *Żywocie mniejszym* odnosimy więc wrażenie, że Innocenty III od razu zatwierdził pełen i gotowy tekst reguły w sposób ostateczny, tym bardziej, że nie wspomina się tu wcale o przywileju Honoriusza III²⁵: litur-

²³ Por. F. Uribe, *Francesco di Bonaventura*, s. 136-137.

²⁴ *Legmin II*, lectio 4 [tłum. własne], dz. cyt., s. 660; por. tłum. pol. w: *Źródła franciszkańskie...*, dz. cyt., s. 1021.

²⁵ „Paucis admodum elapsis diebus, quibusdam sibi cohaerentibus aliis, cum iam ad duodenarium excrevisset, disposuit Domini famulus cum illo simplicium coetu apostolicae Sedis adire praesentiam, ut praeostensam sibi a Domino normam vivendi, quam et brevi sermone conscripserat, suppliciter et instanter exposceret eiusdem sacratissimae Sedis auctoritate plenaria confirmari. Properante itaque ipso cum sociis iuxta propositum comparere conspectui Summi Pontificis, domini scilicet Innocentii tertii, praevenit eum dignatione clementiae Dei virtus et sapientia Christus suum per visionem commonefaciendo Vicarium, ut supplicanti pauperulo et placidum daret auditum et benignum praerberet assensum. Vidit namque in somnis Pontifex ipse Romanus Lateranensem basilicam ruinae fore iam proximam, quam quidam homo pauperculus, modicus, et despectus, proprio dorso submisso, ne caderet, sustentabat. Cum igitur in famulo Dei sapiens contempleretur antistes simplicis animi puritatem, mundi contemptum, paupertatis amorem, propositi perfecti constantiam, animarum zelum ignitumque voluntatis sanctae fervorem: «Vere», inquit, «hic est ille, qui opere ac doctrina Christi sustentabit Ecclesiam». Proinde ad ipsum praecipuum ex tunc devotionem concipiens ac petitioni eius per omnia se inclinans, approbavit Regulam, dedit de poenitentia praedicanda mandatum, postulata tunc cuncta concessit ac plura

giczne streszczenie staje się poniekąd ideologicznym uproszczeniem, ale takie uproszczenie znajduje swoje usprawiedliwienie w umacnianiu tożsamości zakonników, którzy stoją wobec groźby likwidacji własnego zakonu.

Natomiast w *Żywocie większym* Bonawentura wykazuje, że Franciszek i jego dwunastu towarzyszy, dzięki upoważnieniu przez Innocentego III, głosi kazania i szczerze zachowuje regułę, a Bóg potwierdza to swoimi znakami²⁶. Jednocześnie, nie bacząc na chronologię wydarzeń, ale na ich powiązanie logiczne, Doktor Seraficki w zakończeniu IV rozdziału opisuje proces redakcyjny ostatecznej wersji reguły: Franciszek na podobieństwo Mojżesza (choć imię proroka nie jest wprost wymienione w tekście), który wstępuje na górę Synaj i tam po czterdziestodniowym poście otrzymuje dekalog, również pości i otrzymuje objawienie, pisząc zwięzłą regułę²⁷. Kiedy ta ginie przez niedbalstwo wikariusza (tzn. Eliasza z Kortony, którego jednak nie wymienia się z imienia), Franciszek – jak Mojżesz – powraca na górę i znów przynosi regułę otrzymaną z ust Bożych, którą Honoriusz III zatwierdza w ósmym roku swojego pontyfikatu.

Bonawentura podsumowuje tę relację, pisząc, że Franciszek „przekonywał swoich braci do zachowywania zatwierdzonej reguły, mówiąc, że nie zamieścił w niej nic według własnego pomysłu, ale wszystko tak kazał spisać, jak się tego nauczył się z Bożego objawienia”. Następnie Doktor Seraficki dodaje, że wkrótce potem Franciszek otrzymał z Bożej

se concessurum in posterum liberaliter repromisit” (*Legm* II, lectio 3-4, dz. cyt., s. 659-660; por. tłum. pol. w: *Źródła franciszkańskie...*, dz. cyt., s. 1021).

²⁶ „Fretus exinde Franciscus superna gratia et auctoritate papali, cum fiducia multa versus vallem Spoletanam iter arripuit, ut Evangelium Christi faceret et doceret. Dum autem in via conferret cum sociis, qualiter regulam quem susceperant, sincere servarent, qualiter in omni sanctitate ac iustitia coram Deo incederent, qualiter in seipsis proficerent et essent aliis in exemplum, diutius collatione protracta, hora pertransiit. Et cum iam lassati essent ex diuturnitate laboris, esurientes in quodam loco solitudinis substituerunt. Sane cum omnibus via deesset, qua possent sibi de victu necessario providere, statim affuit providentia Dei. Nam subito apparuit homo afferens panem in manu, quem pauperculus Christi dedit, subitoque disparuit, incognitus unde venerit vel quo iret” (*Legm* IV, 1, dz. cyt., s. 571; por. tłum. pol. w: *Źródła franciszkańskie...*, dz. cyt., s. 859).

²⁷ Por. S. Clasen, *Franziskus, der neue Moses*, „Wissenschaft und Weisheit” 24 (1961), s. 200-208. Wyraźne porównanie Franciszka do Mojżesza pojawia się – jak zobaczymy nieco dalej – w kazaniach św. Bonawentury.

ręki stygmaty, które były jak pieczęć (*bulla*) najwyższego kapłana dla najpełniejszego potwierdzenia reguły oraz dla polecenia jej autora jako wiarygodnego²⁸.

W podobnym tonie Bonawentura podsumowuje rozdział XII, 12 (O skuteczności głoszenia kazań i o łasce uzdrawiania), zanim przejdzie do opisu stygmatyzacji:

Reguła, w której wyrażono formę głoszenia kazań, potwierdzona przez wikariusza Chrystusa, a także znaki najwyższego Króla, wyciśnięte na sposób pieczęci w jego ciele [...] niewątpliwie stwierdzają wobec całego świata, że Franciszek herold Chrystusa jest i czcigodny ze względu na urząd, i godny wiary ze względu na nauczanie i godny podziwu ze względu na świętość oraz przez to że jako prawdziwie Boży zwiastun głosił Ewangelię Chrystusa²⁹.

²⁸ „Cum autem, dilatato iam Ordine, vivendi formam per dominum Innocentium approbatam disponeret per successorem ipsius Honorium in perpetuum facere roborari, huiusmodi fuit a Deo revelatione commonitus. Videbatur quidem sibi de terra micis panum subtilissimas collegisse multisque famelicis fratribus ipsum circumstantibus debere tribuere. Cumque micas tam tenues distribuere formidaret, ne forte inter manus exciderent; vox ei desuper ait: «Francisce, unam de micis omnibus hostiam facito et manducare volentibus tribue». Quo id agente, quicumque illud non devote recipiebant, aut receptum contemnebant donum, mox lepra infecti notabiles apparebant. Recitat mane vir sanctus haec omnia sociis, dolens, se non percipere mysterium visionis. Sequenti vero die, cum vigil in oratione persisteret, huiuscemodi vocem de caelo delapsam audivit: «Francisce, micæ præteritæ noctis verba evangelica sunt, hostia regula, lepra iniquitas». Volens igitur confirmandam Regulam ex verborum Evangelii aggregatione profusius traditam ad compendiosorem formam, iuxta quod dictabat visto monstrata, redigere, in montem quemdam cum duobus sociis, Spiritu sancto ducente, conscendit, ubi pane tantum contentus et aqua, ieiunans, conscribi eam fecit, secundum quod oranti sibi divinus Spiritus suggerebat. Quam cum, de monte descendens, servandam suo vicario commisisset, et ille, paucis elapsis diebus, assereret per incuriam perditam, iterato sanctus vir ad locum solitudinis rediit eamque instar prioris, ac si ex ore Dei verba susciperet, illico reparavit et per supradictum dominum Papam Honorium, octavo pontificatus illius anno, sicut optaverat, obtinuit confirmari. Ad cuius observantiam fratres ferventer inducens, dicebat, se nihil ibi posse secundum industriam propriam, sed omnia sic scribi fecisse, sicut sibi fuerant divinitus revelata. Quod ut certius constaret testimonio Dei, paucis admodum evolutis diebus, impressa sunt ei stigmata Domini Iesu digito Dei vivi tamquam bulla summi Pontificis Christi ad confirmationem omnimodam regulæ et commendationem auctoris, sicut post suarum enarrationem virtutum suo loco inferior describetur” (*LegM* IV, 11, dz. cyt., s. 569-577; por. tłum. pol. w: *Źródła franciszkańskie...*, dz. cyt., s. 867-868).

²⁹ „Excellens namque in ipso prærogativa virtutum, prophetiæ spiritus, efficacia miraculorum, oraculum de prædicando caelitus datum, obedientia creaturarum ratione carentium, vehemens immutatio cordium ad verborum ipsius auditum, eruditio eius a Spiritu

Swoistym dopełnieniem i wyjaśnieniem dwóch żywotów św. Franciszka są kazania Bonawentury, w których w sposób bardziej bezpośredni i szczegółowy zostaje ukazane powiązanie między stygmatami a potwierdzeniem Reguły.

Chodzi o dwa kazania ku czci św. Franciszka, włączone już do wydania z Quaracchi³⁰, a w 1993 wydane na nowo przez o. Jacques'a Bougerol'a na podstawie większej liczby rękopisów i z uwzględnieniem innych redakcji dla tych samych tekstów³¹, a także o odkryte dopiero w roku 2010 kazanie o wzniosłości zakonu Braci Mniejszych ogłoszone prawdopodobnie w latach 60. XIII wieku³².

W tym ostatnim kazaniu wygłoszonym do współbraci między rokiem 1255 a 1262, Bonawentura stwierdza, że zakon Braci Mniejszych

sancto praeter humanam doctrinam, praedicandi auctoritas a Summo Pontifice non sine revelatione concessa, insuper et *Regula*, in qua forma praedicandi exprimitur, ab eodem *Christi Vicario confirmata, summi quoque Regis signacula per modum sigilli corpori eius impressa* tamquam testimonia decem toti saeculo indubitanter affirmant, *Christi praeconem Franciscum et venerandum officio et doctrina authenticum et admirabilem sanctitate*, ac per hoc tamquam vere Dei nuntium *Christi Evangelium praedicasse*" (*LegM XII*, 12 [tłum. własne], dz. cyt., s. 615; por. tłum. pol. w: *Źródła franciszkańskie...*, dz. cyt., s. 944).

³⁰ Bonaventura, *Opera omnia*, t. 9, Quaracchi 1901, s. 573–597. Na tym przestarzałym już wydaniu opiera się polskie tłumaczenie kazań Bonawentury o św. Franciszku w: *Źródła franciszkańskie...*, dz. cyt., s. 1059–1130.

³¹ Saint Bonaventure, *Sermons „De diversis”*, nouvelle édition critique par Jacques-Guy Bougerol, Paris 1993. Zaczepnięty stamtąd tekst łaciński kazań o św. Franciszku został nieco poprawiony w bilingwicznej antologii: *Bonaventura: la perfezione cristiana*, a cura di C. Leonardi, commento di D. Solvi, Milano 2012 (*La letteratura francescana*, 3); natomiast w niedawnym wydaniu łacińsko-włoskim dzieł wszystkich [San Bonaventura, *Sermoni „De diversis”*, introduzione, revisione del testo latino, traduzione e note di M. Lenzi, revisione della traduzione a cura di M. Tedoldi, Roma 2017 (*Opere di san Bonaventura*, XII/1-2)] niektóre kazania zostały na nowo skorygowane w oparciu o najważniejsze rękopisy. Uwagi do wydania z roku 1993 oraz niewykorzystane dotąd rękopisy kazań o św. Franciszku, zawierające niekiedy odmienne redakcje, ukazuje w swoim tekście A. Horowski, *Opere autentiche e spurie, edite, inedite e mal edite di san Bonaventura da Bagnoregio: bilancio e prospettive*, „*Collectanea Franciscana*” 86 (2016), s. 507–510.

³² A. Horowski, „*Ille qui sursum est Ierusalem*”. *Un sermone sull'eccellenza dell'Ordine Minoritico del ms. Aldini 47*, „*Collectanea Franciscana*” 80 (2010), s. 563–580. Obszernym przewodnikiem po średniowiecznych kazaniach łacińskich ku czci św. Franciszka (zarówno wydanych drukiem, jak i rękopiśmiennych) jest *Repertorium sermonum latinorum mediae aevi ad laudem sancti Francisci Assisiensis*, composuit A. Horowski, Roma 2013 (*Subsidia scientifica franciscana*, 13).

przewyższa inne w sposobie zatwierdzenia reguły, ponieważ została ona potwierdzona cudownie przez stygmaty Chrystusa odcisnięte w ciele Franciszka. Cytat biblijny, od którego wychodzi Doktor Seraficki, to *Owa Jerozolima, która jest w górze i jest naszą matką, jest wolna* (Ga 4, 26); i odnosi się on nie tylko do całego Kościoła, ale także do tej jego szczególnej części, jaką jest Zakon Braci Mniejszych.

W dalszej części kazania Bonawentura wykorzystuje znane nam już porównanie między Franciszkiem a Mojżeszem, tylko że tym razem jest to wyartykułowane wprost. Zarazem nie wspomina się już o zagubieniu tekstu przez brata Eliasza:

Bo jak Mojżesz był na górze przez czterdzieści dni i czterdzieści nocy, gdy otrzymał Prawo, tak mówi się, że najświętszy nasz ojciec Franciszek z pewnymi braćmi tyle samo dni pościł na jakiejś górze i wówczas została mu objawiona Reguła³³.

Ponadto, Bonawentura stwierdza, że inne zakony mają w sobie coś ziemskiego ze względu na przywiązanie do rzeczy ziemskich, czyli przez posiadanie, natomiast Zakon Braci Mniejszych przez ubóstwo uwalnia się od rzeczy przyziemnych. Tej doskonałości odpowiada również szczególnie sposób potwierdzenia Reguły za pośrednictwem stygmatów Franciszka:

Kto jest z ziemi, mówi o ziemi, to znaczy, w takiej mierze, w jakiej jest z ziemi, koniecznie musi mówić o ziemi i przez ziemską bullę musi się chronić. Bo jakże by obronili ziemskie posiadłości, jeżeli nie okazaliby listu opieczętowanego bullą? My zaś, bracia, posiadamy pieczęć i świadectwo szlachetniejsze, pewniejsze i bardziej hojne od wszelkiej bulli, to znaczy przenajświętsze stygmaty Chrystusa w ciele praojca, naszego ojca, błogosławionego Franciszka³⁴.

³³ „Sicut enim Moyses fuit in monte quadraginta diebus et quadraginta noctibus, quando accepit Legem, sic sanctissimus pater noster Franciscus cum quibusdam fratribus tot diurno numero in monte quodam ieiunasse dicitur et tunc sibi regulam revelatam fuisse” (A. Horowski, „*Ille que sursum est Ierusalem*”..., dz. cyt, s. 576).

³⁴ „Qui autem de terra est, de terra loquitur, hoc est: in quantum de terra est, necessario de terra loquitur et per terrenam bullam se tuetur. Quid etiam possessiones defenderent, nisi bullatam litteram ostenderent? Nos autem, fratres, sigillum et testimonium omni bulla nobilius, certius et liberalius habemus, scilicet sacratissima stigmata Christi in corpore prothopatris, patris nostri, beati Francisci” (A. Horowski, „*Ille que sursum est Ierusalem*”..., dz. cyt, s. 576).

Bonawentura rozwija potem analogię między znakiem w ciele praojca, jakim w Starym Testamencie było obrzezanie Abrahama na potwierdzenie wiary i miłosierdzia, a znakiem stygmatów Chrystusowych w ciele Franciszka, będących potwierdzeniem szczególnej miłości. Jednocześnie Doktor Seraficki uwypukla rolę ubóstwa zarówno w osobistym naśladowaniu Chrystusa przez świętego Asyżanina, jak i w Regule Zakonu Braci Mniejszych.

Tym jednak, co jest ważne z naszej perspektywy, jest przekonanie Bonawentury, że bulla papieska ma tylko względną wartość, ponieważ potwierdzenie reguły dane z nieba za pośrednictwem stygmatów jest szlachetniejsze i pewniejsze. Stygmatyzacja jest tu wprost porównywana do bulli, czyli ołowianej pieczęci, która była mocowana do pergaminowych dokumentów wydawanych przez Kurię Rzymską.

Podobne stwierdzenia znajdziemy w kazaniu *Uczcie się ode mnie*, wygłoszonym prawdopodobnie w Paryżu, 4 października 1255 roku, gdy Bonawentura był wykładowcą uniwersyteckim³⁵, ale ciężar wywodu spoczywa tam również na kwestii objawienia Bożego, które Franciszek otrzymał przy układaniu reguły, gdyż sam, będąc człowiekiem słabo wykształconym, nie byłby w stanie wymyślić tak wzniosłej doktryny:

Spodobało się bowiem Bogu, aby naukę i regułę tego świętego uwierzytelnić i zatwierdzić nie tylko znakiem cudów, lecz także swoich stygmatów, aby nikt nie mógł - myśląc zdrowo o wierze - sprzeciwiać się racji ani zewnętrznie ani wewnętrznie. Spodobało się boskiej łaskawości przyłożyć pieczęć (bullę) na regule i na nauczaniu św. Franciszka, ponieważ nie odważył się on nauczać ani napisać nic oprócz tego, co otrzymał od Boga, gdyż - jak to on sam stwierdził - całej reguły nauczył się przez objawienie i dlatego, jak jest w zwyczaju papieża swoją pieczęcią potwierdzać listy, tak i Chrystus, uznając że reguła Franciszka jest Jego, przyłożył na niej pieczęć swoich znamion, przez którą potwierdził niezłomnie naukę tejże reguły. Albo zapewne dlatego, że nauczanie Franciszka nie mogło od niego samego brać swej powagi, jako że był niewykształconym kupcem a nie uczonym doktorem, aby ktoś z mędrców nie odważył się lekceważyć jego nauczania lub reguły jako należącej do człowieka nieposiadającego wiedzy,

³⁵ Tak datuje je Bougerol, natomiast John F. Quinn, idąc za ustaleniami Ignatius'a Brady'ego proponuje rok 1256. Por. J. F. Quinn, *Chronology of St. Bonaventure's Sermons*, „Archivum Franciscanum Historicum” 67 (1974), s. 145-184: tu s. 146.

sodobą się Bogu potwierdzić ją ewidentnymi znakami jakby niebiańską i cudowną pieczęcią³⁶.

Natomiast w kazaniu *Wówczas ukaże się znak Syna Człowieczego*, wygłoszonym w latach 60. XIII wieku³⁷, akcent spoczywa zarówno na Bożej bulli, czyli pieczęci stygmatów, jak i na kwestii ubóstwa, którego ślubowanie zakłada ułożona przez Franciszka reguła, ale tak jak we wcześniejszym kazaniu Bonawentura mówi tu o zbieżności czasowej pomiędzy prośbą o potwierdzenie Zakonu przez papieża a samą stygmatyzacją:

Bowiem On sam [tzn. Duch Święty] w tym znaku cudownie zalecił i potwierdził ślubowanie ubóstwa; gdyż w tym samym czasie, w którym błogosławiony Franciszek poprosił u papieża o potwierdzenie swojego Zakonu, zostały mu wyciśnięte stygmaty naszego Pana. To potwierdzenie nie pochodziło od człowieka, lecz od Boga. Człowiek bowiem może się mylić i dlatego nie sam człowiek przyłożył pieczęć do potwierdzenia tego zakonu, w którym ślubuje się najwyższe ubóstwo, lecz sam Pan zechciał przyłożyć swoją pieczęć (bullę) dla potwierdzenia ubóstwa, wyciskając stygmaty swojej męki pokornemu i ubożuchnemu Franciszkowi³⁸.

³⁶ „Placuit enim Deo huius sancti doctrinam et regulam, non solum miraculorum, sed etiam stigmatum suorum signaculi authenticare et confirmare, ut nemo possit nec ad exterius, nec ad interius rationem, sane de fide sentiens, contraire. Placuit divine pietati, regulae et doctrinae Francisci suam bullam apponere, quia ipse non ausus fuit docere nec scribere nisi quod a Deo accepit, nam sicut ipsemet contestatus est, totam regulam per revelationem didicerat et ideo, sicut moris est summo pontifici bulla sua litteras confirmare, sic et Christus, recognoscens Francisci regulam esse suam, bullam suorum signaculorum apposuit; propter quam ipsius doctrinam irrefragabiliter confirmavit. Vel certe, quia doctrina Francisci ex ipso firmitatem apud homines habere non poterat, utpote quia sine litteris mercator, non litteratus doctor exstiterat, ne quis auderet sapientum doctrinam eius vel regulam tamquam ignorantis hominis parvipendere, placuit Deo signis evidentibus tanquam supercaelesti bulla et mirabili confirmare” (Bonawentura, *Sermo* 59, nr 10, w: Saint Bonaventure, *Sermons „De diversis”*, dz. cyt., s. 796–797; por. tłum. pol. w: *Źródła franciszkańskie...*, dz. cyt., s. 1114).

³⁷ Bougerol w swoim wydaniu proponuje rok 1262, natomiast John F. Quinn datuje to kazanie na rok 1269. Por. J. F. Quinn, *Chronology of St. Bonaventure’s Sermons*, dz. cyt., s. 183. Najnowsze studia i opublikowane już po krakowskim symposium nowe wydanie krytyczne tej mowy ku czci św. Franciszka, uwzględniające również nieznaną do tej pory niezależną redakcję tekstu, pozwalają datować ją na 4 października 1265. A. Horowski, *Due redazioni del discorso „Tunc apparebit signum” di san Bonaventura da Bagnoregio in onore di san Francesco d’Assisi*, „Frate Francesco” 85 (2019), s. 81–137.

³⁸ „Ipse enim [scilicet Spiritus Sanctus] mirabiliter in hoc signo professionem paupertatis commendavit et confirmavit; nam eodem tempore quo beatus Franciscus petiit

Warto zwrócić tu uwagę na pewną zbieżność tych stwierdzeń z naczyniem Bonawentury zawartym w traktacie *Obrona ubogich*, napisanym w roku 1269, co jest zbieżne z datowaniem tej mowy na rok 1265. W tym apologetycznym dziele Doktor Seraficki uwypukla jednak – obok stygmatów będących potwierdzeniem ewangelicznego pochodzenia ślubu ubóstwa zawartego w Regule – eschatologiczne znaczenie Franciszka i założonego przez niego zakonu:

Stąd słusznie temu ubożuchnemu świętemu, który doskonale zachował doskonałość ewangeliczną i doskonale jej nauczał, Chrystus w serafickim objawieniu wycisnął swoje stygmaty niby pieczęć potwierdzającą, aby przeciw niebezpiecznej ciemności czasów ostatecznych, ukazał nam wyraźny znak na drodze doskonałości, przez który zostaniemy doprowadzeni na powrót do Chrystusa, wzoru doskonałej cnoty³⁹.

W innym kazaniu, wygłoszonym bądź po napisaniu *Żywota większego*, bądź w trakcie jego powstawania, Bonawentura przekazuje natomiast legendę nieznaną z innych źródeł, a odnoszącą się do nadprzyrodzonej interwencji utwierdzającej papieża Innocentego III w przekonaniu, że powierzenie pokutnikom z Asyżu misji głoszenia kazań – co według

confirmationem sui Ordinis a papa, impressa sunt ei stigmata Domini nostri. Non fuit ista confirmatio ab homine, sed a Deo. Homo enim decipi potest et ideo non solus homo in confirmatione huius religionis, in qua est professio altissimae paupertatis, apposuit bullam, sed ipse Dominus bullam suam apponere voluit ad confirmationem paupertatis, stigmata suae passionis beato Francisco humili et pauperulo imprimendo” (Bonawentura, *Sermo 58 [De S. Francisco IV]*, nr 7, w: Saint Bonaventure, *Sermons „De diversis”*, dz. cyt., s. 777–778; por. tłum. pol. w: *Źródła franciszkańskie...*, dz. cyt., s. 1100). Zob. także nowe wydanie łacińskie: A. Horowski, *Due redazioni del discorso...*, dz. cyt., s. 115. Druga redakcja wspomina wprawdzie o ułożeniu reguły, przedstawiając to wydarzenie jako dowód na nadprzyrodzoną rozstroponość Franciszka, ale pomija jej zatwierdzenie przez papieża i potwierdzenie przez stygmaty. Wizja Serafina i stygmatyzacja są w tej redakcji powiązane z poznaniem mądrościowym i kontemplacją. Por. tamże, s. 136–137.

³⁹ „Digne proinde huic pauperulo sacro, qui perfectionem Evangelii perfecte servavit et docuit, in apparitione seraphica stigmata sua tanquam sigillum approbativum Christus impressit, ut contra finalium temporum periculosam caliginem manifestum nobis in via perfectionis ostenderet signum, quo reducemur in Christum perfectae virtutis exemplar...” (Bonawentura, *Apologia pauperum*, cap. 3, nr 10, w: Bonaventurae, *Opera omnia*, t. 8, Quaracchi 1898, s. 247, tłum. własne).

Doktora Serafickiego dokonało się wraz z ustnym zatwierdzeniem pierwotnej reguły – było słuszne i zgodne z wolą Bożą⁴⁰:

Stąd zauważ, że kiedy wielmożny papież Innocenty niemal żałował w swoim sercu, że powierzył zadanie głoszenia kazań ludziom niewykształconym, lękając się, by z ich nauczania nie wyrosły błędy, ujrzał w widzeniu przepiękne drzewo pełne zielonych gałązek oraz kwiatów i owoców, powabne dzięki obecności ptaków. Patrząc zaś na jego pień, ujrzał jakiegoś ubożego brata mniejszego, z którego ust to całe drzewo wyrastało. I dzięki temu widzeniu pouczony przez Ducha [Świętego] został upewniony o korzyściach z kaznodziejstwa Franciszka⁴¹.

Jest to więc swoiste i oryginalne uzupełnienie narracji o spotkaniu Franciszka z Innocentym III, w którym Bonawentura stara się odeprzeć zakusy tych, którzy chcieli pozbawić Braci Mniejszych prawa do głoszenia kazań do wiernych. Wizja pięknego drzewa pełnego kwiatów i owoców oraz dająca schronienie ptakom wydaje się być ukrytą polemiką z przekazaną przez Tomasza z Celano wizją Franciszka (drzewo wydające najpierw owoce słodkie, później gorsze, a w końcu obrzydliwe), która zapowiadała stopniową dekadencję jego naśladowców i odchodzenie zakonu od pierwotnych ideałów świętego Założyciela⁴². Idea Doktora Serafickiego jest inna i wpisuje się w jego pozytywną historiozofię, naznaczoną przez optymistyczną wiarę w ciągłą ewolucję Kościoła, nieustanny wzrost Królestwa Bożego i nieprzerwany rozwój Bożego planu

⁴⁰ A. Horowski, *Francesco d'Assisi zelante seguace di Cristo crocifisso in due sconosciuti sermoni di san Bonaventura da Bagnoregio*, „Collectanea Franciscana” 87 (2017), s. 397–448. Tekst kazania w redakcji dłuższej znajduje się na s. 436–448.

⁴¹ Bonawentura, *Sermo de beato Francisco „Michi absit gloriari”*: „Unde nota, quod cum dominus Innocentius papa quasi peniteret in corde suo, quod hominibus indoctis officium predicationis commisisset, timens ne ex eorum doctrina pullularent errores, vidit per visionem arborem pulcherrimam, plenam frondibus et ac floribus et fructibus, contentu avium amenam. Qui autem aspiciens ad eius stipitem, vidit quemdam pauperem fratrem minorem, ex cuius ore hec tota arbor succrescebat. Et per hanc visionem docente se Spiritu, certificatus est de profectu predicationis Francisci” (A. Horowski, *Francesco d'Assisi zelante seguace di Cristo...*, dz. cyt., s. 439). Wydanie zachowuje oryginalną ortografię średniowiecznego rękopisu.

⁴² Por. Thomas de Celano, *Vita beati Francisci*, 28, dz. cyt., s. 23; tłum. polskie w: *Źródła franciszkańskie...*, dz. cyt., s. 462.

zbawienia, w odróżnieniu od pogańskiej idei złotego wieku i następującego po nim upadku⁴³.

Lektura opisów zatwierdzenia reguły i zakonu, zawarta w *Żywotach* św. Franciszka napisanych przez św. Bonawenturę, w zestawieniu z innymi trzynastowiecznymi dziełami hagiograficznymi poświęconymi Asyżaninowi i w powiązaniu z kazaniami, które ku jego czci wygłosił Doktor Seraficki, pozwala na stwierdzenie, że autor pomija niektóre historyczne elementy wydarzeń po to, by w toku toczącego się wówczas sporu o przyszłość i o kształt Zakonu Braci Mniejszych bronić jego istnienia oraz umacniać w jego członkach świadomość charyzmatu przekazanego przez Założyciela. Ukazanie stygmatyzacji Franciszka jako pieczęci, którą sam Chrystus przyłożył na nowej regule zakonnej służyło więc temu, by przezwyciężyć zarzuty o sprzeczność pomiędzy zatwierdzeniem Braci Mniejszych przez papieża a *Konstytucją XIII Soboru Laterańskiego IV*. Bonawentura wpisuje jednocześnie hagiograficzny wizerunek Franciszka w swoją wizję historii Kościoła i historii zbawienia.

⁴³ Por. Bonawentura z Bagnoregio, *Konferencje o sześciu dniach stworzenia albo oświecenia Kościoła. Wydanie synoptyczne tekstu oryginalnego redakcji A oraz B z przekładem polskim*, przełożył, zredagował i wstępem opatrzył A. Horowski, Kraków 2008; J. Ratzinger, *Rozumienie objawienia i teologia historii według Bonawentury. Rozprawa habilitacyjna i studia nad Bonawenturą*, przekł. J. Merecki, Lublin 2014 (Opera omnia, 2).

Summary

Reguła Braci Mniejszych, jej powstanie i zatwierdzenie w dziełach hagiograficznych i w kazaniach św. Bonawentury

Celem artykułu jest przeanalizowanie, w jaki sposób św. Bonawentura z Bagnoregio przedstawia zatwierdzenie Zakonu Braci Mniejszych oraz ich Reguły. Teksty *Żywota większego* i *Żywota mniejszego* zostają porównane z najwcześniejszymi dziełami hagiograficznymi poświęconymi św. Franciszkowi z Asyżu. Odczytanie tych dzieł w świetle kazań Bonawentury ku czci Świętego Asyżanina pozwala na głębsze uchwycenie intencji autora, który kreśląc duchowy portret założyciela zakonu, pomija milczeniem fakty mogące osłabić pozycję Braci Mniejszych w toczącym się wówczas sporze orolę nowych wspólnot zakonnych w Kościele. Bonawentura przenosi więc akcent z zatwierdzenia Zakonu i Reguły przez papieża – stojące w sprzeczności z *Konstytucją XIII Soboru Laterańskiego IV* – na stygmatyzację Franciszka, którą przedstawia jako cudowne potwierdzenie wspólnoty Braci Mniejszych przez samego Chrystusa.

Słowa kluczowe: Reguły zakonne, Bonawentura z Bagnoregio, Historia Zakonu Franciszkańskiego

The rule of the Friars Minor, its creation and approval in the hagiographic works and the sermons of Saint. Bonaventure

The purpose of the article is to analyze how St. Bonaventure of Bagnoregio presents the Order of Friars Minor and their rules. The text of the *Legenda major* and *Legenda minor* is compared with the early hagiographic works about Francis of Assisi. Reading these works in the light of the predicts of Bonaventure in honor of Saint Assissin allows a deeper understanding of the Friars Minor in the world of Friars Minor in the ongoing conflict over the role of the religious community in the Church. Bonaventure were sinks the focus of the Order of the XIIIth Lateran Council IV – to the stigmatization of Francis, which he presents as a miraculous confirmation of the Friars Minor by Christ himself.

Keywords: Monastic Rules, Bonaventure of Bagnoregio, History of the Franciscan Order

Bibliografia

Accrocca F., *Corpus agiografico e biografie di Francesco d'Assisi. A proposito di alcuni libri recenti*, „Collectanea Franciscana” 87 (2017), s. 267–305.

Accrocca F., *Francesco e i suoi frati. Dalle origini ai Cappuccini*, Roma 2017 (Bibliotheca seraphico-capuccina, 105).

Accrocca F., *Francesco e la Santa Chiesa Romana. La scelta del Vangelo e la codificazione difficile di un ideale*, Assisi 2015 (Convivium Assisiense. Itinera Franciscana, 9).

Accrocca F., *Un santo di carta. Le fonti biografiche di san Francesco d'Assisi*, Milano 2013 (Biblioteca di „Frate Francesco”, 13).

Agamben G., *Altissima povertà. Regole monastiche e forma di vita*, Vicenza 2011.

Alberzoni M.P., *Santa povertà e beata semplicità: Francesco d'Assisi e la Chiesa Romana*, Milano 2015 (Ordines. Studi su istituzioni e società nel medioevo europeo, 1).

Bonaventurae, *Legenda maior s. Francisci*, w: *Analecta Franciscana*, vol. 10: *Legendae s. Francisci Assisiensis saeculis XIII et XIV conscriptae*, edita a patribus Collegii S. Bonaventurae, Quaracchi 1926–1941, s. 555–652.

Bonaventurae, *Legenda minor s. Francisci*, w: *Analecta Franciscana*, vol. 10: *Legendae s. Francisci Assisiensis saeculis XIII et XIV conscriptae*, edita a patribus Collegii S. Bonaventurae, Quaracchi 1926–1941, s. 653–678.

Bonaventurae, *Opera omnia...*, vol. 8: *Opuscula varia ad theologiam mysticam et res Ordinis Fratrum Minorum spectantia*, edita a patribus Collegii S. Bonaventurae, Quaracchi 1898.

Bonaventurae, *Opera omnia...*, vol. 9: *Sermones de tempore, de sanctis, de B. Virgine Maria et de diversis*, edita a patribus Collegii S. Bonaventurae, Quaracchi 1901.

Bonaventura: la perfezione cristiana, a cura di C. Leonardi, commento di D. Solvi, Milano 2012 (La letteratura francescana, 3).

Bonaventure Saint, *Sermons „De diversis”*, nouvelle édition critique par J. G. Bougerol, Paris 1993.

San Bonaventura, *Sermoni „De diversis”*, introduzione, revisione del testo latino, traduzione e note di M. Lenzi, a cura di M. Tedoldi, Roma 2017 (Opere di san Bonaventura, XII/1–2).

Bonawentura z Bagnoregio, *Konferencje o sześciu dniach stworzenia albo oświecenia Kościoła*. Wydanie synoptyczne tekstu oryginalnego redakcji A oraz B z przekładem polskim, przełożył, zredagował i wstępem opatrzył A. Horowski, Kraków 2008.

Brem E., *Papst Gregor IX. bis zum Beginn seines Pontifikats. Ein biographischer Versuch*, Heidelberg 1911.

Bullarii franciscani Epitome sive summa bullarum [...] addito supplemento, a C. Eubel redacta, Quaracchi 1908.

Bullarium Franciscanum. Romanorum Pontificum: constitutiones, epistolae, ac diplomata continens; liber ordinibus Minorum, Clarissarum et Poenitentium, a seraphico patriarcha sancto Francisco institutis ab eorum originibus ad nostra usque tempora concessa..., t. 3, a G. G. Sbaraglia, C. Eubel redacta, Romae 1765.

Canetti L., *L'invenzione della memoria. Il culto e l'immagine di Domenico nella storia dei primi frati Predicatori*, Spoleto 1996.

Clasen S., *Franziskus, der neue Moses*, „Wissenschaft und Weisheit” 24 (1961), s. 200–208.

Congar Y., *Insegnare e predicare. Aspetti ecclesiologici della disputa tra Ordini mendicanti e maestri secolari nella seconda metà del secolo XIII e l'inizio del XIV*, Padova 2007.

Constitutiones in concilio de Copriniaco per G.[eraldum] archiepiscopum [Burdegalensem], in: Ab anno MCCXXV usque ad annum MCCLXVIII, curavit I. D. Mansi, Venetiis 1779, col. 867–876, cap. 1 (Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio, 23).

Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst grecki, łaciński, polski, t. 2, układ i opracowanie A. Baron, H. Pietras, Kraków 2003 (Źródła Myśli Teologicznej, 26).

Francesco a Roma dal signor Papa. Atti del VI Convegno storico di Greccio. Greccio, 9–10 maggio 2008. In occasione dell'VIII centenario dell'approvazione della prima regola, a cura di A. Cacciotti, M. Melli, Milano 2008 (Biblioteca di „Frate Francesco”, 7).

Franciscus Liturgicus: Editio fontium saeculi XIII, a cura di F. Sedda con la collaborazione di J. Dalarun, Padova 2015.

Frugoni C., Quale Francesco? Il messaggio nascosto negli affreschi della basilica superiore ad Assisi, Torino 2015.

Gaffuri L., Giovanni di San Paolo, w: Dizionario biografico degli Italiani, t. 56, Roma 2001, s. 212–217.

Horowski A., Due redazioni del discorso „Tunc apparebit signum” di san Bonaventura da Bagnoregio in onore di san Francesco d'Assisi, „Frate Francesco” 85 (2019), s. 81–137.

Horowski A., Francesco d'Assisi zelante seguace di Cristo crocifisso in due sconosciuti sermoni di san Bonaventura da Bagnoregio, „Collectanea Franciscana” 87 (2017), s. 397–448.

Horowski A., „Illa que sursum est Ierusalem”. Un sermone sull'eccellenza dell'Ordine Minoritico del ms. Aldini 47, „Collectanea Franciscana” 80 (2010), s. 563–580.

Horowski A., „Legenda Minor” Bonawentury: zwięzła pochwała św. Franciszka na użytek liturgii, „Studia Franciszkańskie” 23 (2013), s. 299–332.

Horowski A., Opere autentiche e spurie, edite, inedite e mal edite di san Bonaventura da Bagnoregio: bilancio e prospettive, „Collectanea Franciscana” 86 (2016), s. 461–544.

La regola di frate Francesco. Eredità e sfida, a cura di P. Maranesi, F. Accrocca, Padova 2012 (Franciscalia, 1).

Legendae s. Francisci Assisiensis saeculis XIII et XIV conscriptae, Quaracchi 1926–1941 (Analecta Franciscana, 10).

Marini A., Francesco d'Assisi, il mercante del regno, Roma 2015 (Frecce, 197).

Paolazzi C., La „forma vitae” presentata da Francesco a papa Innocenzo III, w: Francesco a Roma dal signor Papa. Atti del VI Convegno storico di Greccio, Greccio, 9–10 marzo 2008, a cura di A. Cacciotti, M. Melli, Milano 2008, s. 123–139 (Biblioteca di Frate Francesco, 7).

Quinn J. F., Chronology of St. Bonaventure's Sermons, „Archivum Franciscanum Historicum” 67 (1974), s. 145–184.

Ratzinger J., Rozumienie objawienia i teologia historii według Bonawentury. Rozprawa habilitacyjna i studia nad Bonawenturą, przekł. J. Merecki, Lublin 2014 (Opera omnia, 2).

Repertorium sermonum latinorum medii aevi ad laudem sancti Francisci Assisiensis, compositus A. Horowski, Roma 2013 (Subsidia scientifica franciscalia, 13).

Solvi D., La Regula et vita dei Frati Minori nella agiografia, w: Società Internazionale di Studi Franciscani - Centro Interuniversitario di Studi Franciscani, La regola dei Frati Minori. Atti del XXXVII Convegno internazionale, Assisi, 8–10 ottobre 2009, Spoleto 2010, s. 117–152.

Thomas de Celano, *Vita beati Francisci*, w: *Analecta Franciscana*, vol. 10: *Legendae s. Francisci Assisiensis saeculis XIII et XIV conscriptae*, edita a patribus Collegii S. Bonaventurae, Quaracchi 1926–1941, s. 1–117.

Tomasz z Celano, *Żywot naszego ojca, błogosławionego Franciszka*, oprac. i edycja J. Dalarun, przekł. A. Horowski, przedmowa J. Dalarun, wstęp A. Horowski, Kraków 2017 (Autorzy franciszkańscy, 1).

Uribe F., *Il Francesco di Bonaventura. Lettura della „Leggenda Maggiore”*, Santa Maria degli Angeli 2003.

Uribe F., *Wprowadzenie do źródeł franciszkańskich*, tłum. E. Kumka, Kraków 2009.

Vauchez A., *Francesco d’Assisi. Tra storia e memoria*, Torino 2010.

Źródła franciszkańskie: Pisma świętego Franciszka. Źródła biograficzne świętego Franciszka. Pisma świętej Klary i źródła biograficzne. Teksty ustalające normy dla braci i sióstr od pokuty, red. R. Prejs, Z. Kijas, Kraków 2005.